

el, mivel a szerzők a munka címéül „az első világháború” választották. A mű jelenlegi formájához ugyanis inkább ez a cím illene; „Németország és az első világháború”, annak ellenére, hogy a hadműveletek ábrázolása során több-kevesebb részletességgel a császári Németország szövetségeseinek hadműveleteire is sor került.

Szólni kell a mű rendkívül világos, közérthető stílusáról, szép nyelvéről. Ha a német nyelven publikáló szerzőkkel szemben gyakorta elhangzik az a jogos szemrehányás, hogy nyelvük túlságosan bonyolult, a szerzők esetében éppen az ellenkezőjéről van szó. Az egyszerű, világos, mindenki által könnyen érthető nyelvhasználatot náluk nemcsak a tudományos népszerűsítés követelménye indokolja, hanem olyan céltudatos törekvés is, hogy könnyen érthető módon szóljanak a társadalom minden osztályához, rétegéhez a legbonyolultabb problémákról.

A mű második része terjedelmes ok-

mánypublikáció. Jórészt ismeretlen leltári és egyéb források szerencsés kézzel történt válogatásával a szerzők jól alátámasztják mondanivalójukat és a kutató szakember, de a történelmet tanítók számára is hasznos segítséget adnak. Megemlíthető, hogy a források néhány darabját a szerzők a budapesti Hadtörténeti Levéltár anyagából vették. Ezek az akták részben az osztrák—magyar hadsereg belső politikai fejlődésébe engednek bepillantást, részben a két szövetséges hadsereg hadvezetőségének viszonyát érintik. Igen hasznos a dokumentumkötet végén közölt szinkronisztikus áttekintés a háború történetéről, nemkülönben a hely- és személynévregiszter.

A kétkötetes munka az NDK Hadtörténeti Intézetében folyó elmélyült marxista—leninista kutatómunka sikeres alkotása, melyet a magyar hadtörténészek és történészek is nagy haszonnal forgathatnak.

Farkas Márton

CONRAD VON HÖTZENDORF

PRIVATE AUFZEICHNUNGEN

(Amalthea-Verlag, Wien—München, 1977. 352 o.)

Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének 1906-tól 1917 elejéig vezérkari főnöke (e tevékenységet csak az 1911—12. év szakította meg), 1921 és 1925 között, immár nyugállományban, az Osztrák Köztársaság nyugellátását élvezve, visszaemlékezésszerű „*magánfeljegyzésekben*” kísérelte meg élete művét saját reflektorjának fényébe állítani.

Az egykori Habsburg-Monarchia egyik legnagyobb hatalommal rendelkező emberének ama szándéka azonban, hogy feljegyzései kinyomtatott formában rövidesen az olvasó közönség kezébe kerüljenek, a két világháború között nem valósult meg. A feljegyzések Conrad 1925 augusztusában bekövetkezett halála után családja birtokában maradtak, majd végül a bécsi Hadilevéltár tulajdonába mentek át.

A Levéltár egyik vezetője, Kurt Peball, az első világháború történetének elismert kutatója, a hetvenes évek elején vállalkozott arra, hogy a feljegyzéseket

kiadásra előkészítse és megjelentesse. Vállalkozása annál is inkább üdvözlendő volt, mivel Conrad tábornagy monumentálisra tervezett műve, az „Aus meiner Dienstzeit 1906—1918”, befejezetlen maradt (5 kötete jelent meg, ezek 1906 és 1914. decembere közötti tevékenységét fogják át), egy kisebb lélegzetű munkája pedig, a „Mein Anfang. Kriegserinnerungen aus der Jugendzeit 1878—1882”, (megjelent Berlinben, 1925-ben) csupán pályakezdését tárgyalja. Conradnak a katonai összeomlást és a dualista állam szétesését követően néhány kisebb dolgot is megjelent ugyan, de azok részkérdéseket tárgyaltak csupán és tartalmuk, hangvételük inkább polemikus jellegű volt. A kor kutatói mindig is igényelték azt a magának Conradnak a tolalából származó művet, amely hosszú életpályájának, s különösen az első világháborúban kifejtett működésének, tetteinek okait, körülményeit mozgó rugóit tárja fel. A kiadvány ezt az óhajt, elvárást többé-kevésbé kielégíti.

Conrad tábornagy nem tartozik az emberiség történetének pozitív hősei közé. Élete a pusztulásra ítélt Monarchia megmentéséért és konzerválásáért folytatott elkeseredett s egyben reménytelen harc aligha rokonszenves példája, még akkor is, ha a harcot vívó személyiség nem volt híján katonai tehetségnek, politikai felkészültségnek és számos olyan emberi vonásnak, amelyek kortársai, még inkább közvetlen környezete fölé emelték. Conrad sorsa szorosan összefonódott a Monarchia hadseregének 19. század végi — 20. század elejei útjával, sőt nyugodtan állítható, hogy annak modern tömeghadseregéé való átformálása — a maga összes ellentmondásaival együtt — a tábornagy keze nyomát hordozta magán. Így érthető, hogy az a fegyveres erő, amely alkotója számításaiban a „Monarchia elpusztítására törő külső és belső erők megsemmisítésének” legnagyobb és leghatásosabb eszköze volt, a Habsburg állam széthullásában betöltött haladó történelmi szerepével nemcsak az „alkotó” nagy művét, azaz önmagát számolta fel, hanem Conrad személyes tragédiáját is jelentette.

A feljegyzések vezérgondolata éppen azoknak az okoknak a szenvedélyes kutatása, amelyek a hadsereget, ezt a nagy áldozattal, erőfeszítéssel létrehozott művet, a mondott útra terelték. A kutatás azonban a Feljegyzésekből nem a valószínű okokat mutatja, hanem egy csalódott, végletekig elkeseredett ember vádaskodásait bizonyos személyek ellen, akik mulasztásokkal, bűnös felelőtlenséggel, vagy egyenesen megfontolt szándékossággal a hadsereget az első világháború alatt sorozatos vereségekbe kergették, majd — szabadjára engedve a „destruktív erőket” — belülről felbomlasztották és végül „hátról ledöfték” azt. Ha e személyeket sorba állítjuk, a korszak politikusaitól a hadvezéreken át a „hazaáruló” népvézerekig mindenkit megtalálunk. Sajátos, hogy a hadsereg valamennyi fejlődési szakaszában akad vagy tucatnyi ember, aki a sírásó feladatát látja el, vagy legalábbis olyan „ellen-erőt” képvisel, amely Conrad művét a pusztulás felé tereli.

A háború előtti évtizedek ilyen figurája Conrad szerint Aehrenthal külügyminiszter, aki nemcsak a hadseregfejlesztés legnagyobb gátja volt, hanem az Olaszországgal, illetve Szerbiával való preventív leszámolás megakadályozója is. (Aehrenthalnak köszönhető, hogy Conradot 1911-ben vezérkari főnöki beosztásából leváltották. Visszakerülését a hadsereg élére Ferenc Ferdinánd trónörö-

kösnek köszönhette). A személye elleni aknamunka másik fontos személyiségét az akkori hadügyminiszterben, Schemua tábornokban jelöli meg, aki nemcsak hajbókolt a „Monarchia felbomlásására törő” Tisza István gróf, s általában a magyar gentry osztály elvakult nacionalista politikája előtt, hanem, azok érdekeit szolgálva, elhanyagolta a „közös” hadsereg fejlesztését, a monarchiát összetartó legfontosabb erőt. Conrad hadseregfejlesztő törekvései így csaknem kudarcba fulladtak, s elsősorban az említetteknek volt tulajdonítható az osztrák—magyar hadsereg meglepően korszerűtlen, elmaradott felszerelése, amellyel a világháború csataterain megjelent.

A háború előtti állapotok felvázolása lehetőséget ad Conradnak a Monarchia belső átszervezésére vonatkozóan a különböző politikai csoportok törekvéseinek s egyben saját nézeteinek bemutatására. Conrad nem titkolja, hogy a dualista államrendszert a Monarchia szerencsétlenségének tartotta. A dualizmusra, mint mondja, a magyar gentrynek volt szüksége, hogy előbb a történelmi Magyarországban biztosítsa korlátlan vezető szerepét, majd egyre inkább a Monarchián belüli szupremáciát is kezébe ragadja. Kár, hogy a königrázi vereség (1866) az osztrák vezető köröket annyira megbénította, hogy az 1867-es kiegyezésbe belelementek. De méginkább vézetes volt, hogy a hadügy kérdésében engedményt tettek, nevezetesen, hogy hozzájárultak a m. kir. honvédség felállításához, ami természetszerűleg vezetett el az osztrák Landwehr létrehozásához. Mindez nemcsak a hadsereg egységének megszűnését, három, egymástól idegen fegyveres csoport létrejöttét eredményezte, hanem fékezőleg hatott a fejlesztés tekintetében is, amellet, hogy elsősorban a közös hadsereg visszamaradásának teremtette meg a feltételeit.

Conrad elítélő szavakkal bélyegzi meg a Ferenc Ferdinánd trónörökös képviselte trialista elképzeléseket is. Meddig és kikre terjedhetett volna ki ez a trializmus? Az eredeti elgondolás szerint az osztrák—németekre, a magyarokra és a délszlávokra. Volt olyan időszak is, amikor a harmadik komponens a Monarchia valamennyi szlávja jelentette volna. Mindkét elképzelés leghevesebb ellenzői a magyar vezető osztályok voltak, de szembeszegültek vele a Monarchia szlávjai is éppúgy, mint az osztrák—németek, akik — a Bismarck-féle kislehetőség hűveiként — történelmi feladatukat a Duna medence népeinek „vezetésében” látták. Conrad megsemmisítő ítéle-

te a trializmusról egyben sejteti a saját, egyedül helyesnek tartott koncepcióját: az erős, központi Habsburg monarchiát, osztrák-német vezetést alatt — és szoros szövetségben a császári Németországgal. A világháború értelmét is abban látta, hogy a Habsburg állam elpusztítására törő külső és belső erők megsemmisítése után a dualizmus elsőprénesek ezt követő folyamata az említett centralizált Habsburg állam megteremtésében csúcsoadják ki.

(A legújabb kutatások szerint Ferenc Ferdinánd a trializmust átmeneti szakasznak tekintette a centralizált monarchia megteremtésének útján.)

Mivel a Monarchia belső szervezése ezek alapján a győztes (külső) háború függvénye volt, érthető, hogy Conrad — számos egyéb ok miatt is — szinte versenyt futott a német imperialistákkal a háború kirobantásáért. A háború azonban nem a Conrad által legkedvezőbbnek megjelölt időpontjában tört ki, hanem sokkal később, bár kétségtelen, hogy Conrad szerint az 1914-es esztendő még mindig a győzelem lehetőségeit kínálta. A győzelem azonban elmaradt, éspedig elsősorban a nagy szövetséges, a császári Németország kiábrándító hadvezetése miatt.

A Feljegyzések ez időszakokkal foglalkozó keserű megállapításai elsősorban a német szövetségest érintik, s feltűnő módon elkerülik a cári hadvezetőséget, vagy a szerb hadsereg főparancsnokságot, amelyek a Conrad által irányított hadvezetőség dilettantizmusát messzemenően kihasználták. Conrad szemrehányásainak céltáblája legfőképpen Vilmos német császár, és — leplezett formában ugyan — a tábornagy által is nagyra becsült német vezérkari főnök, Moltke vezérezredes, majd utóda, Falkenhayn tábornok. A császár elleni felháborodás mozgató rugója az 1908-ban elhangzott szóbeli ígéret be nem tartása, vagyis a Kelet-Porosországban felsorakozott 8. német hadsereg déli irányú, a Narev-vonal elleni támadásának elmaradása. Ez a Galiciában felvonult osztrák—magyar főerők északi irányú támadását sikertelenné s egyben — Conrad szerint — a Varsó térségében összetevett orosz erők megsemmisítését lehetetlenné tette. Hasonló szemrehányás éri a német hadvezetőség Tannenberg utáni hadműveletét, amellyel nem a Siedlec-irányú támadást realizálta, hanem a császár Rominteni vadászalakjának felszabadítását a Rennenkampff vezette orosz hadseregtől. Ez annál inkább elhibázott volt, mert a német hadsereg a Marne-i kudarc után

már nem volt abban a helyzetben, hogy a nyugati hatalmakat leverje, Oroszország katonai vereségét azonban a nyugatról átdobott német hadosztályok segítségével egy közös — osztrák—magyar—német — kettős irányú bekerítés révén elérhették volna. Ma már világosan áll előttünk, hogy a gyors lefolyású háború német stratégiájának összeomlása nem a Conrad által kifejtett okok, vagy körülmények eredője volt, ám Conradnak a Monarchia hadseregét csaknem a szét-esés állapotába juttató lembergi, majd az azt követő vereségekkel kapcsolatos magyarázatai sem fogadhatók el; sokkal inkább csak kétségbeesett próbálkozások ezek abból a célból, hogy a saját felelősséget másokra hárítsák s elhallgassák az osztrák—magyar hadvezetőség — hibás információkon, feltételezéseken alapuló — hadművelati tervezésének és vezetésének gyengeségeit, az objektív valósággal szembeni feloldhatatlan ellentmondásait.

A Falkenhaynnal fennálló ellentét, amely a háború súlypontjának keletre helyezéseinek kérdésében kulminált, lassan ellenszenvvé, majd személyes gyűlölködéssé fajult. A Feljegyzések a Falkenhayn elleni bírálatot különösen két eseménnyel kapcsolatosan élezi ki. Az egyik az 1915 májusi gorlicei áttörés, amelynek gondolata a két világháború közti történetírás megállapítása szerint Conradban érlelődött meg, kivitelezését azonban Falkenhayn tervezte, illetve hajtotta végre. Falkenhayn a világháború után megjelent visszaemlékezéseiben a hadművelati tervezés és kivitelezés dicsőségét magának tulajdonította, ami Conradot mélyesleges felháborodással töltötte el. A Feljegyzések ezzel foglalkozó része nem tárgyilagos ténymegállapítás, hanem egy öreg ember szenvedélyes kitörése, amely odáig is eljut, hogy a sikeres áttörés teljesen az ő nevéhez fűződik. A Falkenhaynt elítélő szavak még könyörtelenebbé válnak az 1916. évi, Conrad tervezte dél-tiroli offenzívával kapcsolatban. Mint ismeretes, ezt az offenzívát Conrad osztrák—magyar csapatokkal, tehát német segítség nélkül hajtotta végre olyan időben, amikor a két hadvezetőség között a viszony teljesen megromlott és Falkenhayn a német hadsereg legjobb emberanyagát Verdun céltalan ostromában véreztetete el. A két, egymástól független hadművelet mögött nem csupán két rivalizáló hadvezér állott, hanem a tevékenységüket messzemenően meghatározó két különböző hadászati-hadművelati elképzelés is: az egyik oldalon a falkenhayni felőrlő ha-

dászat, a másik oldalon a Conrad képviselte koncepció: Olaszország térdre kényszerítése az Oroszország 1915. évi katonai veresége által a keleti arcvonalon adódott kedvező időpontban. Ma már történelmietlen kérdés arról vitatkozni, hogy kinek volt igaza, inkább az a tény hangsúlyozandó, hogy mindkét hadművelet kudarcba fulladt és a központi hatalmak vereségéhez vezető út jelentős állomása volt. Az más kérdés, hogy a dél-tiroli offenzíva kudarcáért Conrad Falkenhaynt teszi felelőssé és elhallgat két nagyon fontos tény: 1. az offenzíva az olasz ellenállás nyomán elakadt, s még csak remény sem volt arra, hogy a támadó osztrák—magyar csapatok a sikásra kitörve az olasz erőket megkerüljék és az Isonzo-fronton álló osztrák—magyar csapatok segítségével bekerítsék; 2. a közben kibontakozó Bruszilov-offenzíva a keleti arcvonalon többek között azért ért el kirobbanó sikert és juttatta az ottani osztrák—magyar csapatokat a megsemmisülés szélére, mert Conrad figyelmét teljesen lekötötte a dél-tiroli offenzíva és a keleti arcvonal biztosítására a legelemibb intézkedések is elmaradtak.

A Falkenhyn elleni bírálókat egyéb neurálgikus pontokat is érint. Közülük kiemelkedik a német hadvezetőség közös főparancsnokságra irányuló törekvése és Conradnak ezzel kapcsolatos elkeseredett ellenállása. Conrad egy közös, német vezetés alatt álló főparancsnokságban nemcsak saját személyének teljes háttérbe szorítását látta, hanem a Monarchia tekintélyének végleges elvesztését is. A Feljegyzések ezzel kapcsolatos sorai Conrad akkori álláspontját még inkább megerősíteni igyekeznek. Ez az álláspont elsősorban nem is a személyi presztizs szempontjából érdekes, hanem a Monarchia hadserege teljesítményének Conrad-i megítélése miatt. Az osztrák—magyar hadsereg ezekben a sorokban úgy jelenik meg előttünk, mint egy egységes, korszerűen felszerelt és ellátott, kiválóan vezetett és harcoló, számos vonatkozásban még a németet is felülmúló fegyveres erő, amely szövetségese baklövéséi miatt szenvedni el a legnagyobb vereségeket. Vitalitása azonban (amely a császár és a közös haza, a Monarchia szeretetén alapul) olyan erejű, hogy a legnagyobb válságokban is úrrá lesz és teljesíti feladatát. Eltekintve attól, hogy a Feljegyzések elején ez a hadsereg még Conrad szemében sem elégíti ki a modern imperialista háború követelményeit, a háború alatt véghezvitt teljesítményének ennyire elfogult és a tényekkel hom-

lokegyenest szembenálló ítélete csak egy olyan emberben fogalmazódhatott meg, aki a történelem vesztes hadvezéreknek szokása szerint mindig másokban, vagy a szerencsétlen körülményekben keresi a bajok okát. A történettudomány ítélete az osztály- és nemzeti ellentétektől terhes, majd a forradalmi erjedésen és válságokon átesett s végül a Monarchiát megdőntő forradalmakat győzelemre segítő osztrák—magyar hadseregről egészen más, nem beszélve arról, hogy éppen a fegyveres erő által végigjárt eme történelmi út, amelyet Conrad néhány defetista hazaáruló művének tekint, vívja ki az utókor elismerését.

Az 1916-os esztendő a központi hatalmak katonai helyzetének a mélypontra zuhanását hozta magával. A nyomában fellépő katonapolitikai válság mindenekelőtt Falkenhaynt sodorta el és juttatta a német hadsereg élére a Hindenburg-Ludendorff féle hadvezetőséget, azt a „kettős fogatot”, amely a német imperialista célok elérése érdekében, hazárdjátékosként, a német nép és a szövetségesek végső erejének feláldozására is hajlandó volt. Conrad a német hadsereg legfelső vezetésében beállott változást meglepődéssel fogadta, noha csakhamar tapasztalni kellett, hogy az osztrák—magyar hadvezetés addigi viszonylagos függetlensége Ludendorff keze nyomán véglegesen megszűnt. Az első nagy családás a romániai hadjárat alkalmával érte: a hadműveletek megtervezésébe, vezetésébe a német hadvezetőség jóformán beleszólást sem engedett, csakúgy mint a meghódított ország gazdasági kirablásába. Ez annál is inkább fájdalmas volt, mert Conrad a német imperializmussal való szövetséget axiómának tekintette és keservesen be kellett látnia, hogy az, az erősebb jogán, a Monarchiát még szekundánsnak sem ismeri el. Egyébként is, a német szövetséges ilyenén magatartása nem kis szerepet játszott az új király, IV. Károly szövetséget lazító, s egyéb okok miatt is az ellenséggel való meg egyezést kereső politikájában.

IV. Károly hatalomra jutása fordulópontot jelentett Conrad életében is. Nem csoda, hogy az új király a Feljegyzések egyik központi figurája. IV. Károly az élete alkonyára érkezett Conrad sorából mint megbízhatatlan, álnok, koncepciótlan, betegesen hiú, könnyen befolyásolható, sőt egyenesen ostoba személy bukkan elő, aki uralomra jutása pillanatától minden addigi eredmény, hősie erőfeszítés elpusztítására tör, s volta-képpen ő az, aki elsőként döfte a hősieen harcoló hadsereg hátába a tört. A

Károlyral foglalkozó, egymást rapszodikusán követő bekezdések bűnlajstrommal egyenlők. A lajstrom élén Conrad leváltása áll, amely tett a hadsereg eddigi harcának arculcsapása volt. A lajstrom folytatódik Conradnak a tiroli hadseregcsoport élére állításával, helyesebben félreállításával egy olyan beosztásba, amely anyagi- és élőerő szűkében csak a kudarcot kínálta, olyan kudarcot, amely őt, Conradot, végképp a teljes bukásba, sőt a bűnbak megvetett sorsára juttatta. IV. Károly ellenpéldája (természetesen) Ferenc József, a körültekintő, pedáns, kötelességtudó, népei javáért mindent megtevő uralkodó, császár és király, aki alattvalóitól ugyan mindent megkövetel, de aki érző, meleg szívvel törődik 50 milliós birodalma minden állampolgárával, lehet az német, cseh, délszláv, magyar, lengyel vagy egyéb, gazdag és szegény, írástudó vagy írástudatlan. Ferenc József birodalma csaknem a teljes harmónia, amelynek nyugalomát csak néhány hazaáruló népezér, ostoba államférfi, néhány nagyra-törő magyar gentry, elvakult nacionalista háborgatja. Ez a nyugalom IV. Károlyval egyszerre megszűnik: bizonytalanság, ármánykodás, talpnyalás stb. lép helyébe. A hadsereg éléről eltávolítják a csatákban megedzett katonai vezetőket, tehetségtelennek bizonyult, kétes elemeket ültetnek helyükbe, elsősorban olyanokat, akiket annak idején Conrad menesztett a hadseregből. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a hadsereg fegyelmét aláásták, győzelembe vetett hitét megrendítették és áldozatul dobták a felfordulásnak, anarchiának, bolsevizmusnak azzal az állammal együtt, amely a Duna medencében népek, nemzetek szeretett, közös hazája volt.

Mi jöhet ezek után? Ha a háború utáni idők a Monarchia felbomlását egyleg szentesítették is, az utódállamokba tömörült népek — Conrad szerint — egyszer

felismerik majd a visszaállítás történelmi szükségét. Ezt követeli az európai nagyhatalmi egyensúly is, hiszen Európa közepén nem nélkülözhető egy olyan hatalom, amely évszázadokon át az ázsiai kolosszusok (Törökország, Oroszország) feltartóztatásának a legmegbízhatóbb eszköze volt. A közép-európai nagyhatalom feltámadásának ideje a német nép önmagára találásának függvénye, de nem úgy, hogy az egész németiség veszi át a térség vezetését, hanem a németiség oszt-rák törzse, a dunai kis népek évszázadokon át kipróbált vezetője. Vitatható, hogy mindez egy új Habsburg birodalomban következik-e be. Aligha, mivel IV. Károly évtizedekre kihatóan lejáratta a Habsburg házat, ezt a nagy történelmi dinasztiát.

Talán ezek voltak azok a kérdések, amelyek Conradot halála előtt legtöbbet foglalkoztatták. A Feljegyzések természetesen más is tartalmazzak: szerzőjüknek az államról, vallásról, politikai áramlatokról, hadtudományról, irodalomról, zenéről, művészetről vallott „aforizmatikus” nézeteit. Valójában nem aforizmák ezek, hanem sebtében odavetett, rendszertelen gondolatok, a személyes, szubjektív érzések diktálta mondanók kiegészítői.

A mai olvasó, elsősorban az első világháború történetének kutatója, mégis nagy haszonnal forgathatja Conrad feljegyzéseit. A benne közölt tényanyag, méginkább bizonyos összefüggések őszinte feltárása, a háború történetével kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket gazdagítja.

A szerkesztő, Kurt Peball, a Feljegyzések kiadásával komoly szolgálatot tett a tudományos kutatásnak. Munkája értékét növeli a jegyzetapparátus, továbbá a mű végéhez csatolt névmutató, nemkülönben Conrad életpályájának rövid, szakszerű bemutatása.

F. M.